

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 01.03.2021
Makale Kabul Tarihi: 29.10.2021

**TÜRKİYE İLE IRAK KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ (IKBY) ARASINDAKİ
TİCARİ İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR ANALİZ**

**AN ANALYSIS ON COMMERCIAL RELATIONS BETWEEN TURKEY AND
KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT OF IRAQ (KRGİ)**

Zülfü DAĞDEVİREN¹

ÖZ

Dış politikada siyasi ve ticari ilişkilerin birbirini destekleyecek şekilde yönetilmesi esastır. Bu dinamik süreç, ticari ilişkileri dış politikanın etkin bir ögesi yapmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye-İKBY arasındaki ticari ilişkilerinin 1983 yılından günümüze kadar tarihsel gelişimini ve günümüzde ticari ilişkilerin yeniden inşasını karşılıklı bağımlılık ve bölgesel iş birliği kuramları çerçevesinde analiz etmek ve her iki tarafında faydasına olacak ortak çözümler sunmaktır. Elde edilen sonuçlar şunlardır. Türkiye, 1983-1992 ve 2008-2021 yılları arasında, İKBY'ne karşı geleneksel güvenlik odaklı mesafeli tutumunu bir tarafa bırakarak, ticari ilişkileri geliştirme odaklı politikalar izlemiştir. Irak'ta 2005'ten itibaren yeni bir siyasal sistem olarak federal yönetim uygulanmıştır. İKBY 2005'te anayasal haklara sahip resmi bir federe birim statüsüne kavuşmuştur. İKB'nin savaş nedeniyle yeniden imar edilmesi, ticari olarak devletlerin bölgeye ilgisini artırmıştır. 2008 yılından itibaren İKBY ile yaşanan politik yumuşama ile taraflar, ticari ilişkilere yoğunlaşmıştır. Ticari ilişkilerin iş birliği temelinde yeniden inşa edilmesinin tarafların avantajına olacağı, bunda öncelikle terör ve birçok siyasi sorunların çözümüne katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (İKBY), Ticari İlişkiler, Karşılıklı Bağımlılık, Bölgesel İş Birliği.

ABSTRACT

In foreign policy, it is essential to manage political and commercial relations in a way that supports each other. This dynamic process has made commercial relations an active element of foreign policy. In this context, the purpose of the study is the historical development of commercial relations between Turkey-KRGİ from 1983 to the present day and reconstruction of commercial relations at the present time, have been analyzed in the framework of interdependence and regional cooperation theories and to offer common solutions that will benefit both sides.

---

¹ Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ibrahimgn02@gmail.com Orcid no: 0000-0002-5145-6097

The results obtained are as follows. Turkey, between the years 1983-1992 and 2008-2021, Leaving aside its traditional security-oriented distant attitude towards KRGI, it followed policies focused on developing commercial relations. Since 2005, the federal government has been implemented as a new political system of Iraq. The KRGI has gained the status of an official federated unit with constitutional rights in 2005. The reconstruction of the IKB due to war has increased the commercial attention of states in the region. With the political softening which have been experienced with KRGI since 2008, both sides have focused on commercial relations. It has been assessed that the reconstruction of commercial relations on the basis of cooperation will be to the advantage of the both sides and this will primarily contribute to the solution of terrorism and many political problems.

Key Words: *Turkey, Kurdistan Regional Government of Iraq (KRGI), Commercial Relations, Interdependence, Regional Cooperation.*

1.GİRİŞ

Dış ticaret ilişkileri devletlerin dış politikasının en önemli unsurlarından biri olduğu için siyasi ve ticari ilişkilerin birbirini destekleyecek şekilde yönetilmesi esastır. Bu dinamik süreç, ticari ilişkileri dış politikanın en etkin ögesi yapmıştır (Davutoğlu, 2004: 24). Ticari ilişkiler, ilişki kurulan tarafın davranışlarını etkileme ve yönlendirme yetisi kazandırmakta, ayrıca birçok siyasal sorunun çözümünde etkili bir araç olmaktadır (Arı, 2013: 405). Soğuk Savaş sonrası küreselleşmenin etkisiyle dış ticari ilişkilerin artması, küresel rekabetin edilgen durumundaki bölgesel alanları yakından etkilemiştir. Küreselleşme, pazarların birleşmesini ve büyük ölçeklerin oluşmasını sağlamıştır. Coğrafi yakınlığın sağladığı avantajları kullanarak komşularla ticarete iş birliğini geliştiren taraflar, ekonomik fayda sağlarken, yaşanan büyük değişime hazırlıklı olmayanlar ise zarara uğramıştır.

Bu çalışmada, Türkiye-IKBY arasındaki ticari ilişkilerin, 1983 yılından günümüze kadar tarihsel gelişimi ve günümüzde ticari ilişkilerin yeniden inşası karşılıklı bağımlılık ve bölgesel iş birliği kuramları çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1983-1993 yılları arasında Turgut Özal liderliğinde ekonomik karşılıklı bağımlılık yaklaşımı ve ekonomik iş birliği için oluşturulan kurumsal altyapı incelenmiştir. Üçüncü bölümünde, Türkiye açısından büyük ekonomik kayıplara yol açan 1993-2002 yılları arasında zayıflayan ticari ilişkilerin nedenleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümünde, 2002-2008 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerden, IKBY'nin² 2005 tarihli Irak Anayasası ile federe birim statüsünü elde etmesi ve Türkiye'nin, 5 Kasım 2007 mutabakatından sonra güvenlik eksenli politikalarını terk etmesinin, taraflar arasında ticari ilişkilerin tekrar canlanmasına olan katkısı incelenmiştir. Beşinci bölümünde ise tarafların, birçok güç dengesinin gözetilmesini gerektiren zorlukları birlikte aşmak için üst düzeyde karşılıklı ziyaretler

---

² Irak'ta Kürtlerin yaşadığı bölge için Türkiye'de farklı zamanlarda "Kuzey Irak", "Irak'ın Kuzeyi", "Kuzey Irak Kürt Yönetimi" gibi çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Uluslararası hukuka göre, isimlendirme, Birleşmiş Milletler ve Irak Anayasasına göre yapılmaktadır. 15 Ekim 2005 tarihli Irak Anayasasının 117. maddesinde bölge "Kürdistan Bölgesi" olarak tanımlanmıştır. Türkiye ilişkilerini bu anayasa çerçevesinde sürdürdüğü için, çalışmada bölgenin adı Irak Kürdistan Bölgesi (IKB), yönetimin adı ise Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) tercih edilmiştir.

gerçekleştiği, 2008-2021 yılları arasındaki ticari ilişkiler ve taraflar arasında yapılan ticari sözleşmelerin uluslararası ve iç hukuk açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. TÜRKİYE-İKBY TİCARİ İLİŞKİLERİ (1983-1993)

Anavatan Partisi (ANAP), 1983 yılı genel seçim sonucunda iktidar olmuştur (Hale, 2003: 164). Türkiye'de Turgut Özal'ın geliştirdiği ve ekonomik yaşama "24 Ocak Kararları" olarak geçen, ekonomide yapısal değişim ile devletin ekonomideki etkisinin azaltılarak ithal ikameci ekonomik yapıdan, dış ticaretin serbestleştiği bir döneme geçiş başlamıştır (Hale, 2003: 317-321). Türkiye'de 1983 yılından itibaren başlayan "ekonomi ağırlıklı dış politika" söylemi doğrultusunda, karar alma mekanizmalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde dış ticaret konularında kararlar, doğrudan Başbakanlık tarafından verilmiştir (Gönlübol, 1996: 627-628).

9 Kasım 1989'da Cumhurbaşkanı olarak göreve başlayan Özal, dış politikada birçok sorunun kaynağı olarak gördüğü dış ticaret konularına ağırlık vermiştir (Balcı, 2015: 158-162). Türkiye bu dönemde dış politikasının temelini, ticari ilişkilerin artırılması üzerine kurmuş ve İKB ile ticari ilişkilerini yapısal paradigma değişikliğinin perspektifinde geliştirmiştir. Özal'a göre bir ülkenin dış siyasetinde, ekonomi %80 ağırlıktadır ve öncelik dış ticari ilişkilerin inşa edilmesinde olmalıdır. Bu ihracata dayalı ekonomi stratejisinin ana hedefi döviz gelirlerini artırmaktır. Bu planının unsurlarını, engelleri azaltan, teşviki arttıran düzenlemelerin yapılması ve girişimcilerin ülke dışına yönlendirilmesi oluşturmuştur. Özal bu çerçevede yurt dışı gezilerine iş adamlarını ve ekonomi temsilcilerine dahil ederek bu düşüncenin pratikte uygulanmasını da sağlamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 386-387).

Dış ticari ilişkilerde iş birliğinin temel amacı; barışçıl bir ilişkiyi tesis etmek, kapasiteleri arttırmak birbirini tamamlayıcı ekonomik ilişkileri geliştirmektir. Tarafları iş birliğine sevk eden ise iş birliği sonucunda taraflara kazanç sağlayacağı beklentisidir (Haas, 1964: 34-35). Dış ticarete taraflar arasındaki iş birliğinin hedefleri test edilebilir. Karşılıklı bağımlılığın olup olmadığı, taraflar arasındaki ticaret hacmine, seyahat miktarına, iletişim araçları vasıtasıyla kurulan ilişkinin boyutlarına ve ortak kazanımların varlığına bakılarak karar verilebilir. Literatürde komşuluk dendiğinde ilk akla gelen coğrafi yakınlık, iletişim ve ulaşım kolaylığı nedeniyle fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde vizeler kaldırılarak, Türkiye'nin Habur sınır kapısından giriş ve çıkışlar kolaylaştırılmıştır. Habur Sınır kapısından geçerek, Irak'a malzeme götüren ve

dönüşlerinde ucuz petrol taşıyan araçlardan Kürtler, geçiş ücreti olarak 20 dolar almışlardır. Bu dönemde IKB'nin temel gelir kaynağı bu vergi geliri olmuştur (McDowall, 2004: 511-512).

Ayrıca bu dönemde kolaylık sağlanan sınır ticareti taraflar için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Dünyada çeşitli şekillerde uygulamaları bulunan sınır ticareti ilke olarak, sınırın iki tarafında bulunan halkın hem ihtiyaçlarını gideren hem de gelir sağlayarak istihdam oluşturma özelliği olan bir ticaret çeşididir (Orhan, 2014: 1-3). Türkiye'nin diğer coğrafi bölgelerine nazaran daha az gelişmişlik düzeyi olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine katkı sağlayan sınır ticareti, bölge halkının ihtiyaçlarının düşük maliyetle karşılamasına imkân sağlamıştır (Özcan, 2003: 15). Ekonomik kalkınma planının ön koşulu, dış siyasette barış ve istikrar sağlamaktır. Özal bu bağlamda öncelikle, ekonomik ilişkileri engellememesi için güncel siyasi anlaşmazlıkları söylem dışında tutmuştur (Cemal, 2004: 126-127).

Bölgesel iş birliği yaklaşımında değinilen diğer bir nokta ise bölgesel iş birliğinin kültürel değerler üzerinden de temellendiğidir (Katzenstein, 2004: 104-118). IKBY ile Türkiye arasında birçok bağın olması diğer bölge ülkelerine nazaran Türkiye ile daha fazla ilişki kurabilmesine olanak sağlamıştır. Türkler ve Kürtleri bölgenin diğer toplumlarından farklı kılan ortak paydalar, ortak tarihi geçmiş, dil ve inanç yapısıdır. Bu durum iki toplumun ilişkilerini diğer toplumlarla olan ilişkilerinden çok daha farklı boyutlara taşımaktadır. Mustafa Barzani 1968'de dönemin Türkiye liderlerine yazdığı mektuplarda Türk toplumuna yönelik iltifatlarda bulunmuş, Osmanlı'dan gelen ortak tarih ve kadere atıfta bulunmuş, Kürtlerin yapılan anlaşmalardan dolayı Türkiye topraklarından ayrı kaldığını ve duyduğu hicabı paylaşmıştır (Turgut, 1969: 120-135). 1992'de Celal Talabani, Eşref Bitlis'e Kürtlerin Türkiye'ye Özbek ve Kırgızlardan daha yakın olduğunu, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlıya ihanet etmeyen tek azınlığın Kürtler olduğunu ve Kıbrıs Türk Federe Devleti gibi görülmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Öznur, 2003: 495). Özal, Temmuz 1992'de Barzani ve Talabani'yi Türkiye'ye davet etmiş (Gözen, 2000: 10), görüşme neticesinde parti temsilcilerinin Ankara'da bulunmasına olanak sağlamış, Barzani ve Talabani'ye diplomatik pasaport verdirmiştir (Gunter, 1997: 7-11). Görüşmelerin ardından Özal Bakanlar Kurulu'nda IKB'de yaşayan Kürtlerin, Türkiye ile akrabalık bağlarının bulunduğunu, Osmanlı vatandaşı olan Kürtlerin tarihi gerçeklerle bağdaşık olmayan sınırdan dolayı Türkiye dışında kaldıklarını ve Kıbrıs Türkleri gibi yakın görülmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Yıldız, 2004: 251).

Kürt toplumunda muhafazakâr yapı hâkimdir. Sünni Müslüman Kürtlerin gündelik yaşamında ise din önemli bir yer tutmaktadır. Fakat din radikalleşmiş bir ideoloji değil, geleneksel değerlerin yapıtaşısıdır. IKB’de yaygın kullanılan dil Kurmanci diyalektiği, Türkiye'deki Kürtlerinde konuştuğu dildir. IKB coğrafya bakımından da Anadolu'nun uzantısı niteliğindedir. Bölgede 1926 Ankara Anlaşmasıyla çizilen siyasi sınırın yapaylığı en temel sorundur. Sınırın olumsuz etkisi, bölgede insanların, fikirlerin, ürünlerin hareketliliğinin sağlanması ile aşılabilir. Taraflar sınırları esneterek etki alanını artırabilir. Böylece sınırlar bir engel olmaktan çıkıp, bir etkileşim hattı olabilir (Davutoğlu, 2004: 140).

Sonuç olarak Özal döneminde ekonomik iş birliği taraflar arasında çok avantajlı bir seviyeye ve önemli ölçüde başarıya ulaşmıştır. Özal'ın barışı önceleyen söylemleri, sorunları diyalog ve tarafların kazancını maksime ederek çözmek konusunda ısrarcı olması ve ekonomide iş birliğinin sürekliliğini sağlamak için inşa ettiği yapı, Türkiye- IKBY ilişkilerinde 2008 yılı yakınlaşma döneminin öncüsü olmuştur.

3. TÜRKİYE-IKBY TİCARİ İLİŞKİLERİ (1993-2002)

Özal'ın ölümünden sonra siyasi ilişkilerin kesintiye uğramasıyla, Türkiye ve IKBY ticari ilişkileri, 1993-2008 yılları arasında konjonktüre dayalı olarak kesintiye uğramış ve istikrarsız bir seyir izlemiştir (Aydın ve Aras, 2005: 30). Keohane ve Nye, devletin güvenliğiyle ilgili bir sorun olmadığı takdirde askeri güç ve güvenliği birinci sıraya koymanın anlamlı olmadığını belirtmektedirler (Dalar, 2015: 52). Türkiye'nin petrole, IKBY'nin ise petrole dayalı ekonomik gelir sistemine olan bağımlılığı, ekonomik iş birliğini gerekli kılmasına rağmen tarafların siyasi ilişkileri genelde geleneksel güvenlik perspektifiyle görmeleri ilişkilerin seviyesini aşağıya çekmiştir (Dalar, 2016: 160). Bu dönemde Türk dış politikası, geleneksel güvenlik odaklı yaklaşımı üzerine temellenmiş dışlayıcı yaklaşımla asker ve sivil bürokrasi tarafından belirlenmiştir. Bu yaklaşıma göre, IKBY'nin bağımsız olma amacı ve PKK terör örgütünün IKB'de bulunması, Türkiye için ilişkileri sonlandırmak için yeterli tehditler olarak görülmüştür. Türkiye bu yıllarda bir tarafın kazancının diğerinin mutlak kaybı olarak algılandığı ve bölge ile ilişkileri başka devletlerin aracılığıyla yapan bir yaklaşım içine girmiştir. Türkiye ve IKBY açısından bu dönem, iki toplum üzerinde krizleri derinleştiren siyasi olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bunun etkileri olumsuz yönde ticari ilişkilere de sirayet etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2003: 552). Bu dönemde sınırların tehlike altında olduğu paradoksu çerçevesinde geliştirilen güvenlik odaklı yaklaşım,

yıkıcı yönüyle anlaşmazlıkları çözmek bir yana körükleyici bir hal almıştır (Aydın ve Aras, 2004: 103-128). Türkiye, bölgesel değişimleri değerlendiremeyerek bölgesine yabancılaşmıştır. IKB ile ilgili konulara uzak duran Türkiye hem Kürt halkına yabancılaşmış hem de bölgede yeni bir boyut kazanan ticari fırsatlardan uzak kalmıştır. Türkiye'nin ekonomisinde meydana gelen krizleri yaşamasında, bu yaklaşımın ve bölge kaynaklarına ve potansiyeline uzak kalmasının da etkileri olmuştur.

Askeri çözümleri öne sürmek ülke menfaatlerini her zaman korumadığı gibi, IKB'de Türkiye'yi öteki olarak algılayan bir kimlik oluşturmuştur (Pamir, 2004: 63-66). Türkiye, Özal döneminde üst seviyelerde seyreden ekonomik ilişkilerin devamını sağlayamamıştır. Türkiye'nin ihracatı bu dönemde belirli ürün ve belirli ülke grubu çerçevesine sıkışmıştır. Bu dönem Türkiye açısından büyük ekonomik kayıplara yol açmıştır (Nacos, 2002: 141). Mayıs 1994'te Kürt liderlerin anlaşmazlıkları IKB'de iç savaş boyutunda silahlı çatışmaya neden olmuştur (Özdağ, 1999: 95). Bu anlaşmazlığa; Türkiye'den Irak'a giden kamyonlardan elde edilen yaklaşık yıllık 14 milyon dolar gelirin paylaşılabilmesi neden olmuştur (McDowall, 2004: 511-512). Kürtler arasındaki bu silahlı çatışma, Paris, Dublin, Ankara ve Washington görüşmeleri sonunda 1998 yılında durdurulmuştur. IKB'de bir devletin kurulması niteliğinde olan Washington Mutabakatının faaliyete geçirileceği bilgisi üzerine Türkiye, IKB'de Kürt devletinin ilanının savaş nedeni sayılacağı belirtilmiştir (Ergan, 2001: 1). Türkiye, KDP'nin kontrolündeki Habur sınır kapısını kapatarak, Türkiye, Suriye ve Irak sınırlarının kesiştiği bölgede ikinci kapı alternatifini gündeme getirerek Kürtleri ekonomik olarak zor durumda bırakma tehdidinde bulunmuştur.

Kürt liderler, Ecevit'in bu kararının temelinde Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve PKK'nın ateşkes ilan etmesiyle, Türkiye'nin Kürtlere ihtiyacı kalmadığı düşüncesinin olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye, Türkiye Kürtlerin Bağdat yönetimine bağlı kalmaları için Haziran 2001'de vize şartını getirmiştir. Bu vize, IKB'ye giriş çıkışlarda Habur sınır kapısını kullananlardan geçenlerden istenmiştir. Bu değişiklikten önce Habur sınır kapısından geçişlerde pasaport yeterliyken, artık Irak konsoloslüğundan vize alınması şart koşulmuştur. Türkiye vize şartıyla IKB'yi ekonomik anlamda zayıflatmak istemiş, fakat bu ticaretten gelir elde eden kendi vatandaşları daha fazla zor durumda kalmıştır.

Bu dönemde güvenlikçi politikalar dışarıdaki sorunları daha fazla çözümsüz bıraktığı gibi içerdeki sorunların çözümünü de zorlaştırmıştır (Dalar, 2015: 66). Transit kara taşımacılığı ve gelir

potansiyeli yüksek sınır ticaretinin sonlandırılması, bölge halkının ekonomik refah düzeyini düşürmüştür. İşsiz kalan önemli sayıda insan, örgütlenmesini tamamlayarak faaliyetlerine başlamış olan PKK terör örgütü saflarına katılmıştır. On iki yıldan fazla süren bu süreç Türkiye'yi yaklaşık 50 milyar dolar zarara uğratmıştır (Arı, 2006: 455).

4. TÜRKİYE-İKBY TİCARİ İLİŞKİLERİ (2002-2008)

AK Parti, 3 Kasım 2002 seçimleriyle iktidara gelmiş, İKB ile ilişkilerin güvenlik çerçevesinde şekillendiği devlet politikasının aksine AK Parti'nin temel metinlerinden biri olarak kabul edilen ve Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan Stratejik Derinlik eserinde çerçevesi çizilen politika yaklaşımı benimsenmiştir. Davutoğlu, 2003-2009 yılları arasında Dış Politika Başdanışmanı olarak Türkiye'nin dış politikası üzerinde etkili olmuştur. 1 Mayıs 2009'da Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmesi ile birlikte mimarı olduğu dış politikanın siyasi sorumluluğunu üstlenmiştir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 12-18). 2014-2016 yılları arasında ise Başbakan olarak görev yapmıştır.

Davutoğlu'na göre İKBY ile ilişkilerde, güvenlik bakış açısının araçları değil diyalog ve ekonomik açılımlar gibi yumuşak araçlar kullanılmalıdır (Davutoğlu, 2008: 77-79). Türkiye problemleri büyüterek bunların üzerinden menfaat sağlayan yaklaşımı reddetmeli, problemlerin kalıcı olarak çözümü için taraflara kazanç sağlayan ticari ilişkiler kurmalıdır. Türkiye kronikleşen korkusu dört tarafının düşman olduğu hezeyanından ve bu korkunun refleks olarak geliştirdiği içe kapanık bir dış ticaret anlayışından kaçınıp bölgesel iş birliği kurabilmelidir. Ekonomik ilişkilerin kazan-kazan yaklaşımı çerçevesinde artırılması bölgede, yönetimlerin inşa ettiği suni gerilimleri azaltacaktır (Davutoğlu, 2013: 145-146). Komşularla Sıfır Sorun kurgusu, taraflar arasındaki sorunların tamamen bitirilmesi değil, bir niyet ve irade beyanı olarak iş birliği olanaklarının öne çıkarılmasını ve dört tarafın düşmanla çevrildiği mantalitesinden kopuşu ifade etmektedir (Canbolat, 2003: 64).

Ayrıca Türkiye genel olarak çevre ülke rolünü üstlenmiştir. Bu kabuğu kırıp tarihi sorumluluğun bilinci ve konumunun sağladığı güçle âtil durumda olan birçok ilişki yöntemini terk etmelidir (Davutoğlu, 2008: 77-78). Türkiye'nin uluslararası sistemin edilgen/çevre unsuru konumundan kurtulması için, ticari ilişkilerin arttığı bölgesel etki alanı oluşturması ve uluslararası konumunu güçlendirmek için bölgesel etki alanlarını kademeli bir şekilde genişletmesi gerekir (Davutoğlu, 2004: 407). Türkiye yapı içerisinde, Batılı bir hegemonya şüphesini barındıran Doğu ile Batı arasında bağlantı kuran yaklaşımından vazgeçmelidir. Türkiye eski rolünü terk edip merkezi bir konumda politikalar inşa eden bir konumda yer edinmeye çalışmalıdır (Davutoğlu, 2008: 79).

Mitrany'e göre, savaşların temel nedeni siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardır. Aktörler arasında siyasi kaygıları dışlayan yaklaşımla kurulacak iş birliği, bölgede istikrar sağlayacaktır (Açıkmeşe, 2004: 12). Karşılıklı bağımlılığı esas alan taraflar arasında iş birliği, çatışmaları tetikleyen milliyetçilik fikirleri dâhil birçok olumsuz yaklaşımın ortaya çıkışını engelleyecektir (Bock, 1992: 534). Türkiye'nin uzun vadeli hedef ve çıkarı, yapıdan kaynaklanan problemlerin yegâne çözümü, İKB'de Türkiye'ye dost ve Türkiye ile ticari olarak entegre olmuş bir yapıdan geçmektedir (Pamir, 2004: 63-66). Bölgeyi analiz eden birçok uzmana göre İKB'nin imha edilmesi değil inşa edilmesi daima Türkiye'nin yararına olmuştur (Tan, 2015: 219-311). Davutoğlu'da bu bağlamda, Türkiye İKBY ticari ilişkilerinin başarılı olması için Bölge ile ticari iş birliğini olumsuz yönde etkileyen zihinsel engellerin ortadan kaldırılması, karşılıklı bağımlılığı artıracak yeni menfaat alanları oluşturulması ve ilişkilere tehdit olabilecek aşırı milliyetçilik sahibi bloklaşmaların önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir (Davutoğlu, 2004: 452-453). Celal Talabani'de aynı doğrultuda, Türkiye ile ticari ilişkiler kurulması gerektiğini belirtmiştir (Talabani, 2003: 1). ABD, Irak'ı işgal edip 2005'e kadar Irak'ta yeni düzeni tesis etmeye çalışmasıyla dengeler bozulmuş, Kürt liderleri ve İKB'yi Türkiye'nin etkisinden uzak tutmaya çalışmıştır. Bu durum, Türkiye'nin İKB'ye yönelik ekonomi politikasında hareket alanını daraltmıştır (Oktav, 2010: 57).

Irak'ta 2005 yılında Anayasanın kabul edilmesiyle, İKBY, Irak'ın federal bir birimi haline gelmiştir. 2005 Referandum sonrası İKBY lideri Mesud Barzani, Hükümet Başkanı sıfatıyla ABD'ye davet edilmiş, Türkiye de bu görüşmeden sonra Barzani'yle İKBY Başkanı sıfatıyla diyalog başlatmıştır. İKBY, 2006'dan sonra, piyasa ekonomisine geçiş açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İKB'de yapılacak yabancı sermaye yatırımlarına önemli teşvikler verilmiştir. Yerel ve yabancı yatırımcılara eşit haklar tanıyan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu yasalaşmıştır. Yatırımcılar, üretim yapmaya başlamalarıyla on yıl vergi muafiyeti istisnasına sahip olmuştur. Projeleri için ithal ettikleri hammadde ve teçhizatlar için, beş yıl boyunca gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır (KRG, 2012: 18).

4.1. 5 Kasım 2007 Erdoğan ve Bush Görüşmesi

Erdoğan ve Bush, 5 Kasım 2007'te bir araya gelerek gelecek dönemde uygulanacak politikalara zemin oluşturacak kararlar almışlardır. Türkiye ve İKBY ilişkilerinde yürütülen normalleşme

sürecinin dönüm noktası olarak kabul edilen ve "tarihi uzlaşma" olarak nitelenebilecek 5 Kasım Mutabakatı sayesinde, Türkiye ile IKBY arasında diplomatik ilişkilerin geliştirildiği yeni bir dönem başlamıştır (Oktav, 2010: 57).

5 Kasım mutabakatında alınan, kararlar 28 Aralık 2007 tarihli MGK sonuç bildirisine de yansımış ve Türkiye'nin IKBY politikasında, diplomasi ve ticari ilişkilerin ön planda olacağı belirtilmiş ve Türkiye geleneksel güvenlik odaklı "kırmızı çizgi" politikasını terk etmiştir (Aras, 2009: 38). IKBY yaptığı açıklamada elde ettikleri kazanımları PKK nedeniyle kaybetmek istemediğini açıklamıştır (Oktav, 2010: 57). ABD Türkiye'nin IKBY ile uzlaşması tavsiyesinde bulunmuştur.

AK Parti, özetle bu dönemde, IKBY ile ilişkileri askeri bürokrasinin daha az etkili olabileceği sivil bir platforma taşımaya ve bölgeye yönelik politikayı psikolojik engellerden ve kronikleşen korumacı reflekslerden arındırmaya çalışmıştır. 2007 yılına kadar askeri bürokrasi ile iktidar arasında yaşanan tartışmalar nedeniyle bir ilerleme kaydedilmemiştir. Türkiye bu dönemde dış ticaret ilişkilerin teorigini inşa etmiş, 2008'den itibaren ise uygulamıştır. Türkiye Askeri bürokrasinin siyasal alandan tasfiyesiyle, 2008'den itibaren IKBY ile ticari ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (Balcı, 2015: 120).

5. TÜRKİYE-IKBY TİCARİ İLİŞKİLERİ (2008-2021)

Daha önce uygulanan güvenlik yaklaşımı sonucunda, ticari ilişkilerde gelişim ivmesinin engellendiğini deneyimleyen taraflar, yaşanan ekonomi sorunlarının görünürlüğüyle de iş birliği yapmamanın dezavantajlarını daha yakından tecrübe etmişlerdir. Bu nedenle Türkiye ile IKBY arasında siyasi ayrılıklar bir tarafa bırakılarak, önce dış ticaret alanında iş birliğine gidilmiş ve Federal Yönetim'in engellemelerine rağmen üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Karşılıklı bağımlılık ile iş birliği birbirini teşvik eden süreçlerdir (Keohane, 2002: 27-29). Taraflar arasında ticari ilişkilerde yapılan iş birliği, karşılıklı çıkarları optimize ederek, iş birliğini güçlendirmektedir (Arı, 2013: 403). Ticari alanlarda başlatılan ortak iş birliği arkasından diğer alanlarda da iş birliğini sağlayacaktır. İş birliğinin bu şekilde, çoğalmasına yayılma (spill-over) denilmektedir (Çakır, 2001: 36-37). Siyasi olmayan ticari konularda iş birliği yaklaşımın temelidir (Toprak, 2013: 5). Belli alanlarda yaşanan iş birliğinin avantajları, diğer alanlarda da aynı tecrübeyi teşvik edecektir (Haas, 1964: 495). Bu iş birliğinin yayılması karşılıklı bağımlılık ilişkisinin oluşmasını da sağlayacaktır (Toprak, 2013: 7). Bu bağlamda İKB'nin ekonomik pazar yapısının Türkiye'nin ekonomisine çok önemli imkânlar sunabileceği değerlendirilmiş ve IKBY ile ilişkiler üst sıralarda yer almıştır.

Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanlığı döneminde uygulanan diplomatik ambargo nedeniyle Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani Türkiye'ye gelememiştir. 27-28 Şubat 2008 tarihlerinde Bağdat'ta bulunan heyet (Başdanışman Ahmet Davutoğlu, Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik ve MİT Müsteşar Yardımcısı Hakan Fidan), Celal Talabani'ye, Abdullah Gül'ün davet mektubunu götürmüştür. Bu davet, Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerini PKK ile mücadele ipoteği altına sokan siyasi ve psikolojik eşiğin aşılması bağlamında, önemli bir dönemeç olmuştur. Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani 7-8 Mart 2008 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir. Talabani yaptığı açıklamada Türkiye ile başta ticaret ve enerji olmak üzere bütün alanlarda ilişki kurmayı istediklerini, Türkiye ile IKBY özelinde ekonomik ilişkilerin artmasının, güvenlik, siyasi ve kültürel ve alanlarda da büyük bir iş birliği sağlayacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül konuşmasında, Talabani ile bölgenin geleceği noktasında ortak bir vizyona sahip olduklarını ve karşılıklı ziyaretler ile iş birliği çalışmalarına devam edeceklerini dile getirmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 2008: 1). 2008 yılından itibaren Türkiye-IKBY ilişkileri dış ticaret temelinde

şekillenmiştir. Güçlü bir iş birliği oluşturabilmenin ön koşulu olan, taraflar arasında ortak çıkarların bulunması da buna ivme kazandırmıştır (Özcan, 2009: 96-101).

Türkiye'nin IKBY politikasındaki değişimin nedenleri arasında; Türkiye'nin bölgede istediği her şeyi, diyalogsuzluğun yerini görüşmeler almadıkça, ABD üzerinden görüşmek zorunda kalması, Türkiye'de dış politikayı belirleyen aktörlerin değişimi, güvenlik anlayışının değişmesi, askerinin dış politika etkisinin tedrici olarak azalması, IKBY ile iş birliği sayesinde güvenliğinde sağlanabileceği düşünmesi yer alması (Balcı, 2014: 10-11), IKBY'yi destekleyen ABD'nin askeri gücünü Aralık 2011 sonuna kadar Irak'tan çekme kararıyla, İran'ın bölgede etkisini arttıracığı, IKBY'nin bölgede Türkiye'nin desteğine olan ihtiyacının artması sayılabilir. IKBY ise bölgedeki ABD müttefiki olan ve Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusu olan Türkiye'yi kendilerini Batıya götürecek bir yol olarak gördüğü için Türkiye ile sınır komşusu olmanın avantajlarını kullanmak istemiştir (Dalar, 2015: 59-60).

Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'nin 7 Mart'ta gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde gündeme getirilen iş birliği konseyi, 10 Temmuz 2008'de Başbakan Erdoğan'ın Irak ziyaretinde imzalanan "Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi Anlaşması" ile hayata geçirilmiştir. Anlaşma ile ekonomi konularında önemli kararlar alınmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2018: 1). Bu dönemde Türkiye'den yetkililer, IKBY yöneticileri ile sıkça resmi görüşme yapmıştır. Bu görüşmeler ilişkilerin diplomatik bir zemine oturmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu geç verilmiş kararın faturasının on milyar dolar olduğu, İKB'nin ekonomik potansiyelinin göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Ateş, 2008: 1).

Üst düzey ziyaretlerle hayata geçirilen bu değişimin bir adımı da Davutoğlu ve Neçirvan Barzani arasında Mayıs 2008'de gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Türkiye-İKBY ilişkilerinde, arzu edilen amaçları gerçekleştiremeyen geleneksel yöntemler sorgulanmış, Mart 2009'te Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Irak ziyaretiyle de İKBY ilişkilerinde iş birliği süreci hızlanmıştır (Erkmen, 2009: 6-13).

Mayıs 2009'da yapılan hükümet değişikliği sonrasında dış politikanın teorik mimarı olarak kabul edilen Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olması ile söyleme hâkim olan "komşularla sıfır sorun" ve bölgesel iş birliği politikaları, Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerinin arka planını oluşturmuştur. Davutoğlu, yedi yılın sonunda komşularla sıfır sorun politikasının başarısını "*Biz artık sıfır sorununda ötesine geçtik ve bölgede azami iş birliğini amaçlıyoruz*" şeklinde ifade etmiştir (Aras

ve Karakaya, 2007: 471-478). Türkiye-IKBY ilişkileri Mayıs 2009'da Davutoğlu Bakan olduktan sonra ivme kazanmıştır. Dışişleri ve Dış Ticaretten sorumlu Bakanları bölge ile ticari ilişkileri görüşmek üzere iş adamlarının da katıldığı bir heyetle bölgeye gitmişlerdir (Erkmen, 2015: 178). Davutoğlu, bu ziyaretinde, bölgede yaşayan tüm halklarla bölgenin tekrar inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Müderrişoğlu, 2009: 1).

Ekim 2009'da Davutoğlu, Barzani ile görüşmesinde, Türk-Kürt çatışması gibi senaryoların yazıldığını, bu senaryoların iki yıl içinde iflas ettiğini, diplomatik ilişkilerle iyi bir noktaya gelindiğini, karşılıklı iş birliğinde gelişme kaydedildiğini ve bu sayede arada engel gibi görünen sınırnın, refah, güven ve istikrar anlamına geldiğini ifade etmiştir. IKBY Başkanı Barzani, "*Sizin bir senede yaptığınızı yüz senede kimse yapamadı*" ifadesiyle ilişkilerde gelinen noktadan duydukları memnuniyeti ifade etmiştir (Dünya Gazetesi, 2009: 1).

Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin siyasi ilişkilerinin üzerinde belirleyici etkisi olduğu bir gerçektir. Avrupa Birliği projesinin hayata geçirilmesi aşamasında Fransa ve Almanya arasındaki yakınlaşma ve sonrasındaki iş birliği çalışmaları buna örnektir (Keohane ve Nye, 1975: 2-3).

Türkiye ve IKBY arasında yakın bir gelecekte Avrupa Birliği benzeri bir yapının kurulması uzak gözükse de ekonomik karşılıklı bağımlılık temelli yakınlaşma, birçok alanda iş birliğini artırmıştır. Uzmanlar, bölgenin güçlü ekonomisi olan Türkiye'nin IKBY ile ekonomik iş birliği içine girmesi gerektiğini savunarak, ortak bir ekonomik pazar oluşturulması, gümrüklerin kaldırılması, kişilerin, malların, hizmetlerin serbest dolaşımlarının sağlanması, Türk lirasının bölgede geçerli kılınması gibi birçok ekonomik iş birliği aracının yürürlüğe konulmasını önermiştir (Erhan, 2010: 181).

Davutoğlu bu bağlamda, uzun yıllar savaş halinde olan Almanya ve Fransa'nın AB yapısı içinde bir araya geldiğini, Türkiye IKBY arasında da benzeri bir ticari birlikteliğin kurulabileceğini ve aradaki sınırın önemini yitireceğini ifade etmiştir (Bila, 2009: 1). Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerinin hedefi siyasi entegrasyondan ziyade, iş birliğidir.

Ekonomik iş birliğinin öngördüğü amaçların aşamaları sırasıyla; Tercihli Ticaret Bölgesi, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği ve Ortak Pazar oluşturmaktır (Gavin ve Lombaerde, 2005: 73-74). Bu bağlamda Bakan Çağlayan, yaptığı konuşmasında bölgede 500'e yakın Türk iş adamının bulunduğunu, inşaatların %70-80'inin Türk müteahhitleri tarafından yapıldığını vurgulamış, iki

ülke arasında serbest ticaret anlaşması, organize sanayi bölgeleri kurulması çalışmalarının ve iki yeni gümrük kapısının açılmasının gündemde olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 2009: 1).

Bölgede uzun vadeli barışın sağlanması için Türkiye, IKBY'ye yönelik her alanda ilişkilerin artacağı bir yaklaşım benimsemiştir. Karşılıklı güvensizliklerin ve psikolojik engellerin aşılması gerektiği üzerinde durulurken, gerginliklerin ve bölgesel sorunların ekonomik araçlarla çözülebileceği savunulmuştur. IKB'ye yönelik askeri araçların, tankların yerine ticaret filolarının tercih edilmesi gerektiği, IKB'nin Türkiye açısından önemli bir ekonomik açılım alanı olduğu inancı güçlenmiştir (Kutlay, 2011b: 67-88). IKBY ile ilişkilerin derinleşmesi aradaki ticari hareketlenmeyi de beraberinde getirmiştir. 2008'de Habur sınır kapısından bir ayda ortalama 800 tır geçiş yaparken, bu sayı 2009'da ortalama 3000 tıra kadar çıkmıştır (Oktav, 2010: 58).

Tarafların çıkarları, ortak hareket etme yönünde değişmiştir. Bu nedenle hükümetler, ulusal çıkar anlayışlarını, artan karşılıklı bağımlılık nedeniyle gözden geçirmek durumunda kalmıştır (Toprak, 2013: 11). Davutoğlu'nun 2010'da Türkiye'nin Erbil Konsolosluğunun açılışı ve yaptığı görüşmeler, sürecin mihenk taşlarından biri kabul edilmiştir.

Maliki'nin etkisinin daha açık görüldüğü 2010 seçimleri sonrasında İran'ın artan etkisi ile çevrelenen IKBY için Türkiye, zorunlu çıkış kapısı konumuna gelmiştir. IKBY'nin üç taraftan Şii bloğu ile çevrili olması Türkiye ile ittifak olmayı gerekli kılmıştır (Güneş, 2012: 11-12). Tarafların Maliki yönetimi ile yaşadığı gerginlik de Türkiye ile IKBY'nin yakınlaşmasını sağlamıştır (Balcı, 2014: 15). IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin 4 Haziran 2010'da Ankara'da yaptığı konuşmada, IKB'nin ticaret yapılması için güvenli bir alan olduğunu, Türkiye'nin Basra körfezine ulaşmasında IKBY'nin iş birliğine hazır olduğunu ifade etmiştir (Barzani, 2010: 1-2). 5 Haziran 2010'da IKBY yöneticileri Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) heyeti ile görüşmüş, yasalar çerçevesinde yatırımcılara sağlanan kolaylıklar ifade edilmiş ve Türkiye'den yatırımcılar bölgeye davet edilmiştir. TÜSİAD Başkanı bölgenin büyük potansiyeller barındırdığını ve ticareti geliştirme kararlığında olduklarını belirtmiştir (Özdabak, 2010: 1).

Barzani bu dönemde, PKK'nın silahı bırakmasını, siyaset ve diyalogu tercih etmesi gerektiğini belirtmiştir (Yaşlı, 2014: 138). Barzani'nin çözüm sürecine verdiği destek ve PKK'yla mücadele konusunda ortak tutumun sağlanması ticari iş birliğinin gelişmesine katkı sunmuştur. Neçirvan Barzani, Türkiye ve IKBY'nin tamamlayıcı üstün tarafları bulunduğunu, Kürtlerin küresel pazarlara ve denize ulaşmasının Türkiye'nin desteğiyle olabileceğini ve tarafların ticari ilişkilerinin

iş birliği çerçevesinde yapıldığını ifade etmiştir (Çandar, 2012: 1). Davutoğlu bu gelişmeleri değerlendirirken, Irak'a ihracatın %70'inden fazlasının IKB'ye yapıldığını ve Türkiye-IKBY ticari iş birliğinin gelişmesinin, PKK ile mücadele açısından da önemli olduğunu belirtmiştir (AK Parti, 2013: 1).

5.1. IKBY'nin Yaptığı Ticari Sözleşmelerin Uluslararası ve İç Hukuk Bağlamında Değerlendirilmesi

IKBY'nin, 2005 yılından sonra önceliği ekonomik kaynaklarını artırmak olmuştur. Bu maksatla IKB'de yabancı yatırımcılar teşvik edilerek ticari canlılığı sağlamak, yer altı kaynaklarından gelir elde etmek ve yabancı şirketler aracılığı ile Irak'ta ve uluslararası alanda siyasi destek bulmak istemiştir. Bu dönemde Türkiye şirketlerinin Irak Federal Yönetimine rağmen IKBY ile ticaret sözleşmeleri imzalaması Türkiye ile Irak arasında gerginliğe sebep olmuştur. Federal Yönetim, IKBY'nin şirketlerle yapacağı sözleşmeler için yaptığı yasal düzenlemelerin kendilerine danışılmadığı için anayasanın 110. maddesini (Federal otorite dış iktisat ve ticaret politikasını, Maliye politikası ve gümrük rejimini belirler, bölgelerin sınırlarından yapılan ticaret politikasını düzenler) ihlal ettiğini ifade etmiştir (Bell ve Saunders, 2006: 3).

Uzman yorumlarına göre, 110. maddedeki bu hususların genel politikalar ile bu politikaların uygulanması adına genel stratejilerin ve mekanizmaların ortaya konulmasına yönelik olduğu savunulmuştur (Zedalis, 2009: 43). Örneğin 110. maddenin 1. fıkrası, öteki devletlerle yapılacak uluslararası sözleşme, diplomatik temsilcilik ve dış politika ile ilgili hükümleri içermektedir. Bu nedenle 110. madde içerisindeki dış egemen ibaresi şirketleri değil diğer devletlerle ilişkileri kapsamaktadır. Bu bağlamda 110. maddenin ticari şirketlerle yapılan sözleşmeleri kapsadığı anlamını çıkarmak zorlayıcı bir yaklaşımdır (Zedalis, 2009: 255). Bununla birlikte 115. ve 121. maddelerde Federal Yönetim'in yetki alanında olmayan konularda bölgesel yönetimlerin yürütme ve yasa çıkarma yetkisinin olduğu ve bu konuların ihtilafı durumunda üstünlük, bölgesel yönetim düzenlemelerinde olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle IKBY'nin diğer ülke şirketleriyle sözleşme yapması anayasal dayanağı vardır sonucuna ulaşılabilir (Zedalis, 2009: 53).

Türkiye Enerji Bakanı, 18 Şubat 2013'te verilen soru önergesine; IKB'nin büyük potansiyele sahip yeni bir ticari pazar olduğunu, Türkiye'nin bölgeye ilgi duyması gerektiğini, ticari ilişkilerin uluslararası hukuk ve anayasal çerçevede yürütüldüğünü, IKBY ile Türkiye'den giden firmalar arasındaki ilişkinin ticari sözleşmeler niteliğinde olduğunu, bu sözleşmelerin özel hukuk

hükümlerine tabi olduğu ve antlaşma statüsünde olmadığını ve firmaların IKBY ile ticari sözleşme yapmasında her hangi bir yasal engelin olmadığı cevabını vermiştir. Ayrıca Irak'ın federe bir birimi olan IKBY'nin anayasal yetkileri bulunduğunu, öteki devletler tarafından IKBY ile yapılan sözleşmelerin benzerlerini Türkiye'den giden şirketlerin yaptığını ifade etmiştir (Yıldız, 2013: 1).

Uluslararası hukukta, devletin kamu ve özel firmalarının yaptığı sözleşme uluslararası antlaşma niteliği taşımaz. Aynı şekilde farklı egemen devletlerin aralarında yaptığı ticaret sözleşmeleri de antlaşma olarak kabul edilmemektedir (Pazarıcı, 2007: 43-44). Ayrıca bu türden sözleşmeler niteliği sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının 90. maddesine göre TBMM veya Bakanlar Kurulu'nda onaylanması gerekmemektedir. Sonuç olarak firmaların IKBY ile yaptığı ticari sözleşmeler, uluslararası ve iç hukuk açısından yasaldir (Dalar, 2015: 65-66).

Buna rağmen Irak Federal Yönetimi, Irak Anayasa'sının 93. Maddesini dayanak göstererek Federal Irak Yüksek Mahkemesine başvuruda bulunmuş ve IKBY'ye yaptırım talep etmiştir. Yüksek Mahkemenin 23 Haziran 2014 tarihli oybirliği ile aldığı kararda Federal Yönetimin, IKBY ile firmalar arasında yapılan ticari sözleşmeleri engelleme isteğini ve yaptırımlar uygulamasını reddetmiştir. Kararın gerekçesinde, Federal Yönetimin 110. maddeyi 2003 öncesi yasaları gerekçe göstererek hatalı yorum yaptığını, Anayasaya göre IKBY'nin ticari sözleşme yapmada yetkisinin bulunduğunu belirtmiştir. Bu Yüksek Mahkeme kararının kesin olması ve itiraz edilememesinden dolayı, IKBY'nin uygulamalarına meşruiyet sağlanmış ve Federal Yönetimin yaptırım uygulama tehdidi ortadan kalkmıştır. Anayasa bağlamında kesin ve uyulması gereken bu karar, ortaya çıkan tartışmaları da noktalararak soruna açıklık getirmiştir. Yüksek Mahkeme'nin bu kararıyla IKBY hukuki dayanak elde etmiş ve Irak Federal Yönetiminden, karara uygun hareket etmesini, IKBY ile ticari sözleşme imzalayan firmalara yaptırım uygulama tehdidinde bulunmamasını talep etmiştir (KRG, 2014: 7).

Türkiye, başlangıçta IKBY ile Bağdat yönetimi arasındaki hukuki sorunlara müdahil olmamış sorunların çözümünü beklemiştir. Yüksek Mahkeme'nin, IKBY'yi haklı bulması hem Irak içinde ve uluslararası alanda IKBY'yi güçlendirmiş hem de Türkiye ile sorunsuz ticari anlaşmalar yapmasına olanak sağlamıştır. Bu kararla Türkiye'nin de eli güçlenmiş ve yapılacak ticari sözleşmeler için yasal bir zemin oluşturmuştur (Dalar, 2015: 64-66).

Karşılıklı bağımlılık ilişkileri sadece hükümet temsilcileri aracılığıyla değil, sivil kişiler, özel ve kamusal kurum ve kuruluşları tarafından da yürütülebilmektedir. Bu aktörler aynı zamanda

hükümetlerin politikalarını yakınlaştıran ve aralarındaki anlaşmazlıkları giderebilen işlevlere de sahiptirler (Dalar, 2015: 49-52). IKBY ticari ilişkilerin zamanla daha güçlü siyasi ilişkilere yol açacağı düşüncesiyle Türkiye'den iş adamlarını, bölgelerine yatırım yapmaya davet etmiştir. IKBY, ihalelerde, Türkiye'den gelen şirketlere yakın ilgi göstermiş ve öncelik tanımıştır. Türkiye IKBY'nin bu ilişkileri artırma isteğine kayıtsız kalmamış, IKB'nin yeniden yapılanması kapsamında, Türkiye bütün kurumlarıyla aktif olarak yer almıştır. Bu bağlamda yöneticiler arasında yumuşamanın sağlanmasıyla, sayısı hızla artan Türk girişimcileri, IKB'ye yönelik ticaret ve yatırımlarını artırmışlardır.

Taraflar ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkilerinde hedeflenen politikalar konusunda uzlaşmada zorlandıklarında, iki tarafta belirli imtiyaz vererek, ortak çıkarlar bulup uzlaşmaya çalışmaktadırlar (Burley ve Walter, 1993: 55-56). Bu yaklaşıma göre hükümet dışı (piyasa) aktörler daha fazla önemsenmelidir. Ekonomik ilişkiler süresince, piyasa ticaret aktörleri aktifken, devlet veya hükümet ise pasif bir durumda bulunmaktadır. Taraf hükümetlerinin vazifesi bu aşamada, genellikle iç veya dış baskıları engellemektir. Bu dönemden sonra, ilişkilerin yönlendiricisi ticari aktörler olmuş ve dış ticaret ilişkilerinin gelişiminde özel sektörün büyük bir katkısı olmuştur (Öniş, 2011: 55). Özel sektörü temsil eden bu kuruluşların başında meslek odaları gelmiştir (Kutlay, 2011b: 67-88). Kamu kuruluşu olarak da özellikle Dış Ticaret Müsteşarlığı (günümüzde Ekonomi Bakanlığı) dış politikanın ekonomi ilişkilerine destek veren etkili bir kurum rolüne bürünmüştür. Türkiye bu dönemde ekonomik dinamiklerle dış politikasını şekillendirme noktasında irade ortaya koymuş ve Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) imzalamıştır. Bu yatırımlar sonucunda Türk dış ticaret hacminde, IKB'nin payı giderek artmıştır. İstatistik verilerine göre, 2007'de Türkiye IKBY arasındaki ekonomik hacim 1,4 milyar dolar iken, 2011'de 5,1'e, 2013'te ise 8 milyar dolara ulaşmıştır. IKBY'de beş yüzün altında bulunan Türkiye kökenli firma sayısı, 2013'te bin beş yüzün üstüne çıkmıştır (Çağaptay, Fidan ve Saçıkara, 2015: 2-3). 2017-2018-2019 yıllarında ise ortalama 9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ticaret hacminin 20 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020: 13).

Taraflar arasında ticaretin temeli, bölgeden ithal edilen petrol ve Türkiye'nin ihraç ettiği inşaat, sanayi ve hizmet sektörünün bileşenlerine dayanmaktadır. IKB büyük ölçüde ithalata bağımlı durumda olduğu için ihtiyaçlarının büyük bölümünü Türkiye'den sağlamaktadır. Türkiye ile IKBY ticaretinde tüketim ürünlerinin payı yüksektir. IKB'deki tüketim mallarının yaklaşık %80'i Türkiye merkezlidir. IKBY'nin Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin büyük kısmı ihraç edilen mallardan

birçoğu bölgede müteahhit firmalarının inşaat malzemeleri, makine ve inşaat ürünleri, temel gıda ve temizlik maddeleri ile elektrik ve elektronik ürünlerdir. Bu ürünlerin dışında tekstil, mobilya, gıda, elektrik, elektronik, gibi ürünler yer almaktadır. IKB tüketicisinin Türk ürünlerinin kalitesi ile ilgili olarak olumlu bir yaklaşımı vardır. Türkiye menşeli ürünler IKB'de kaliteli görülmektedir (Üstün, 2013: 4-5). Irak'ın diğer bölgelerinden, çok daha güvenli olan IKB'de, Türk şirketlerine Türk yatırımcılarına şu ana kadar bilinen bir saldırı, baskı ve tehdit olmamıştır. Türkiye'den giden binlerce insan IKB'de işçi veya işveren olarak çalışmaktadır. Bu durum, Güneydoğu bölge ekonomisinin gelişmesine de önemli katkı sağlamıştır. IKB'de faaliyet gösteren şirketlerin çoğunluğu Türkiye kökenli olup, inşaat, enerji, ulaşım, bankacılık gibi sektörlerde yatırım yaparak faaliyetlerini sürdürmektedirler (Dalar, 2015: 59).

İnşaat alanında Türk firmaları, bölgenin yeniden yapılandırılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. IKBY savaş sonrasında tahrip olan yapıyı yeniden inşa etmek, Türk firmalarına avantajlı alanlar sağlamıştır. Yapı sektörü için en büyük maliyet gideri olan bedelsiz arsalar tesis etmiştir. Türkiye'nin büyük yapı firmaları IKB'de güçlü bir rekabet potansiyeline sahiptir. Nakliye maliyetlerini düşürmek için IKB'ye daha yakın olan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde birçok yapı malzemesinin üretimini yapacak fabrikalar ve tesisler kurmuşlardır. Bu durum Habur'a yakın şehirlerde Serbest Organize Sanayi Bölgeleri'nin inşa edilmesini sağlamıştır. Türkiye'nin yakaladığı siyasi istikrarın bir getirisi olan ekonomik gelişmeler, dış ticarete yeni pazarlara açılma ve yeni ticaret havzaları ile ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Pazar çeşitlenmesinin artışı ile birlikte alternatif politikalar üretme konusunda başarılı örnekler sergilenmiştir (Kutlay, 2011a: 101-127).

Dünyanın çeşitli coğrafyalarında bulunan, bölgesel güçler kalkınmalarını hızlandırmak için çeşitli iş birliği modellerinde birlik oluşturmaktadırlar. İş birliği çerçevesinde taraflar, serbest ticaret anlaşmaları ile sanayi, tarım, hizmet sektörü, ulaştırma, enerji, çevre, fikri mülkiyet hakları ve uluslararası ticaret müzakereleri gibi konularda ortak stratejiler geliştirmeyi öngörmüştür. Bu bağlamda Türkiye ile IKBY arasında da taraflarca yeni projeler üretilmektedir.

Türkiye-IKBY ekonomik ilişkileri, Türkiye'nin toplam ticareti içerisindeki yeri, coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlara rağmen oldukça düşük seviyededir ve henüz sahip olduğu potansiyele ulaşmamıştır. Türkiye-IKBY ilişkileri iş birliği ekseninde henüz stratejik ortaklık seviyesine çıkamamıştır.

SONUÇ

Elde edilen veriler bütüncül olarak değerlendirildiğinde tespit edilen olgular şunlardır; Hızla ivme kazanan küreselleşmenin etkisiyle artan dış ticari ilişkiler ve bununla doğru orantılı olarak artan karşılıklı bağımlılık, bölgesel iş birliğini gerekli kılmıştır. Bu nedenle uluslar kendi ekonomik yapılarını bölgesel iş birliğine uygun bir duruma getirmeye çalışmaktadırlar. Ticari ilişkiler "kazan kazan" ilişkisi temelinde inşa edildiği takdirde, iki toplumun daha fazla yakınlaşacağı, asimetrikte olsa karşılıklı ticari ilişkilerin bütünleşmeye yol açacağı, bunun tarafların avantajına bir durum oluşturacağı ve başta terör gibi sorunlar olmak üzere siyasi nitelikli gibi görünen birçok sorunun çözüleceği değerlendirilmiştir.

Genel olarak ithal ikameci ekonomik bir yapılanma içinde olan Türkiye, 1983'ten sonra ihracata dayanan ekonomik bir yapılanma doğrultusunda politikalar geliştirmiştir. Özal döneminde ticari iş birliği taraflar arasında çok avantajlı bir seviyeye ulaşmıştır. 1983-1993 yılları arasında ekonomi karşılıklı bağımlılık yaklaşımı ve ekonomik iş birliği için oluşturulan kurumsal altyapı Türkiye-İKBY ilişkilerinde 2007 sonrası yakınlaşma döneminin öncüsü ve başlangıç noktası olmuştur.

Türkiye, Özal döneminde üst seviyelerde seyreden ekonomik ilişkileri 1993'ten sonra aynı seviyede tutamamıştır. Türkiye'nin ihracatı bu dönemde belirli ürün ve belirli ülke grubu çerçevesine sıkışmıştır. Bu dönem Türkiye açısından büyük ekonomik kayıplara yol açmıştır. Türkiye uzun süre (1993-2008) İKB ile ilgili konulara kayıtsız kalarak hem bölgeye yabancılaştırmış hem de bölgenin zengin ekonomik yapısı üzerinde yeterince etkili olamamıştır. Türkiye'nin Kürtlere karşı Haziran 2001'de vize şartı uygulamasıyla İKB'nin ekonomik olarak zayıflamasını hedeflerken, sınır ticaretinden geçimini sağlayan kendi vatandaşlarını daha çok zor durumda bırakmıştır.

Irak'ta 2005 Anayasa kabulü ile federal yönetim sistemine geçilmiştir. İKBY ise federe birim olarak kabul edilmiştir. İKBY bu tarihten sonra hızla bölgedeki ticareti canlandırmaya çalışmıştır. Bu ticari pazar varlığı diğer devletlerinde ilgisini bölgeye çekmiştir. Türkiye, Irak'ta merkezi otoritenin yeniden güçleneceğini umut etse de 2005 yılından sonra İKBY ile komşu olduğunu kabullenmiştir. Türkiye'nin, 5 Kasım 2007 mutabakatından sonra güvenlik eksenli politikalarını terk etmesinden sonra, yaşanan politik yumuşama ve iş çevrelerinin artan ağırlığı ile taraflar, ticari ilişkilere yoğunlaşmıştır.

AK Parti'nin bürokrasinin dışında ekonomik çevrelerin katkılarından istifade etme uygulamaları Özal'ın yaklaşımıyla benzeşmektedir. Bu dönemden sonra Türkiye'den yetkililer, Barzani ile daha fazla resmi görüşmeler yapmıştır. Birçok güç dengesinin gözetilmesini gerektiren bu ilişki, söz konusu zorlukları aşabildiği ölçüde taraflar ticaret hedeflerine ulaşacaklardır. Taraflar bu zorlukları birlikte aşmak için riskleri paylaşma konusunda kararlı görünmektedirler. Çünkü baskıya rağmen bu ilişkiden vazgeçmemiş ve daha ileriye taşımışlardır. Üst düzeyde tarafların karşılıklı ziyaretleriyle daha fazla pekişmeye devam etmektedir.

2005 seçimi sonrasında iktidara gelen Şii ağırlıklı kadronun Irak'ta gücünü artırması özellikle Maliki'nin etkisinin daha açık görüldüğü 2010 seçimleri sonrasında İran'ın artan etkisi ile çevrelenen IKBY için Türkiye, zorunlu çıkış kapısı konumuna gelmiştir. Bağdat yönetimi ile olan gerginlik Türkiye ile IKBY'yi birbirine yakınlaştırmıştır. IKBY, bölgede ABD müttefiki olan ve AB'ye üyelik başvurusu olan Türkiye'yi kendilerini Batıya götürecek bir yol olarak gördüğü için Türkiye ile sınır komşusu olmanın avantajlarını kullanarak ilişkilerini arttırmak istemiştir. Iraklı Kürtlerin Arap unsurlara karşı kendilerini yalnız hissetmeleri, IKBY'yi Türkiye'ye daha fazla önem vermeye yöneltmiştir. Ekonomik ilişkilerin zamanla daha güçlü siyasi ilişkilere yol açacağı düşüncesiyle Türk iş adamlarını, bölgelerine yatırım yapmaya davet etmişlerdir. IKBY, ihalelerde Türkiye'den gelen şirketlere yakın ilgi göstermiş ve öncelik tanımıştır. Türkiye IKBY'nin bu ilişkileri artırma isteğine kayıtsız kalmamış, İKB'nin yeniden yapılanması kapsamında Türkiye bütün kurumlarıyla aktif olarak yer almıştır.

Türkiye kamu ve özel kuruluşlar ile IKBY arasındaki ticari ilişkiler uluslararası hukuk ve Irak iç hukuku çerçevesinde incelendiğinde yapılan anlaşmaların ticari sözleşmeler niteliğinde olması nedeniyle özel hukuk hükümlerine tabi olduğu ve IKBY ile ticari sözleşme yapılmasının önünde hukuki bir engel bulunmadığı tespit edilmiştir.

Ticaretin iş birliğini artırma potansiyeli nedeniyle tarafları karşılıklı olarak iş birliğine razı edecek çok sayıda faktörü barındırmaktadır. Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefi, IKBY'ye merkezi bir konum kazandırmıştır. İlişkilerde değişimin en önemli dinamiği olarak devreye giren ekonomik ilişkiler, IKBY'nin ekonomisini güçlendirirken Türkiye'yi bölgede etkin bir aktör konumuna taşımıştır. Güçlü bir iş birliği oluşturabilmenin ön koşulu olan, taraflar arasında ortak çıkarların bulunması da buna ivme kazandırmıştır. Türkiye-İKBY arasındaki ticaret hacmi ortalama 9-10 milyar dolardır. Bunun 20 milyar dolara yükseltilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye'nin uzun vadeli hedefleri, yapıdan kaynaklanan problemlerin yegâne çözümü burada Türkiye ile ticari olarak entegre olmuş bir yapıdan geçmektedir. IKB'nin imha edilmesi değil inşa edilmesi daima Türkiye'nin yararına olmuştur. Türkiye şirketleri IKB'de ticari faaliyet gösteriyorsa Türkiye'nin menfaatleri bölgede korunuyor denilebilir. Coğrafi yakınlığın sağladığı avantajları kullanarak ekonomide karşılıklı bağımlılık ilişkisini geliştiren taraflar, daha büyük kapasitelere ulaşmaktadır. Türkiye'nin IKBY ile dış ticareti coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlara rağmen oldukça düşük seviyededir ve henüz sahip olduğu potansiyele ve stratejik ortaklık seviyesine ulaşmamıştır.)

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, S. A. (2004). Uluslararası İlişkiler Işığında Avrupa Bütünleşmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 1-32.
- AK Parti, (2013). 37 Yıllık Özleme Son Veriyoruz. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/37-yillik-ozleme-son-veriyoruz/55518#1>
- Aras, B. (2009). Turkey's Rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(1),29-41. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Bulent_Aras/publication/233198690_Turkey%27s_Rise_in_the_Greater_Middle_East_Peace-building_in_the_Periphery/links/5cca335f299bf120978f48c6/Turkeys-Rise-in-the-Greater-Middle-East-Peace-building-in-the-Periphery.pdf?origin=publication_detail
- Aras, B. ve Karakaya, R. P. (2007). Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination. *Australian Journal of Affairs*, 61(4), 471-488. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10357710701684930>
- Arı, T. (2006). *Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya* (4.bs). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegomanya, İş Birliği* (8.bs). İstanbul: MKM Yayıncılık.
- Ateş, H. (26 Nisan 2008). MGK'nın Açılımı Memnun Etti, Sabah Gazetesi, Erişim adresi: <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/04/26/haber,259733E4800B4E43953B936508F24F69.html>
- Aydın, M. ve Aras, D. (2005). Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With Iran, Iraq and Syria. *Arap Studies Quarterly*, 27(1), 25-38. Erişim adresi: https://www.academia.edu/2692158/Political_Conditionality_of_Economic_Relations_between_Paternalist_States_Turkeys_Interaction_with_Iran_Iraq_and_Syria
- Aydın, M. ve Aras, D. (2004). "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları". *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 103-128.
- Balcı, A. (2014). Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri. *SETA Analiz*, 97(1), 7-26.
- Balcı, A. (2015). *Türkiye Dış Politikası. İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (1.bs). İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Barzani, M. (2010). Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin 4 Haziran 2010'da ORSAM'da Yaptığı Konuşma. Erişim adresi: http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Etkinlikler/Dosyalar/201065_barzani.orsamda.pdf
- Bell, J. & Saunders, C. (2006). Iraq Oil Policy-Constitutional Issues Regarding Federal Government and Regional Authority. Erişim adresi: http://iraqi.economists.net/eng/wp-content/uploads/sites/7/2013/04/PL-Bell-Saunders-07_06.pdf

- Bila, F. (2009, 1 Kasım). Barzani'den Söz. *Milliyet*. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/barzani-den-soz-1156761>
- Bock, P.G. (1992). Functionalism and Functional Integration. *International Encyclopedia of Social Sciences*, 2(4), 521-549. Erişim adresi: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/international-integration#E>
- Burley, A.M. & Walter M. (1993). Europe Before the Court: A Political Theory of Legal Integration. *International Organization*, 47(1), 41-76. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/i327222?refreqid=excelsior%3Ae95a3a31e57642f217cd539193574f29>
- Canbolat, İ. S. (2003). *Savaş ve Barış Arasında Dünya, Korku ve Umut Arasında İnsan* (1.bs). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cemal, H. (2004). *Özal Hikâyesi*. (1.bs). İstanbul: Doğan Kitap.
- Cumhurbaşkanlığı (2008). Cumhurbaşkanlığı, Irak Cumhurbaşkanı ile Yapılan Görüşmelerin Ardından Düzenlenen Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama. Erişim adresi: <http://www.tccb.gov.tr/basin/basin/basinDetay.aspx?id=4275>
- Cumhuriyet Gazetesi (2009, 31 Ekim). İki yeni sınır kapısı açılacak. *Cumhuriyet*. Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iki-yeni-sinir-kapisi-acilacak-96158>
- Çağaptay, S., Fidan, C. B. ve Saçıkara, E. C. (2015, March 16). Turkey and the KRG: An Undeclared Economic Commonwealth. *The Washington Institute for Near East Policy*. Erişim adresi: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkey-and-the-kr-g-an-undeclared-economic-commonwealth>
- Çakır, A. E. (2001). *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kurumları* (1.bs). İstanbul: Beta Yayınları.
- Çandar, C. (2012, 26 Mayıs). İşin İçine Kürdistan Petrolü Girerse. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/isin-icine-kurdistan-petrolu-girerse-20630287>
- Dalar, M. (2015). Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 47-70.
- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi* (1.bs). Bursa: Aktüel Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (15.bs). İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-96. Erişim adresi: <http://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf>
- Davutoğlu, A. (2013). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar* (1.bs). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı (2018). Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/komşu-ve-cevre-ulkeler-ile-ticareti-gelistirme-stratejisi.tr.mfa>
- Dünya Gazetesi. (2009, 31 Ekim). İlişkiler parlak bir döneme girecek. *Dünya Gazetesi*. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/gundem/iliskiler-parlak-bir-doneme-girecek-haberi-95057>

- Ergan, U. (2001, 16 Mayıs). 'Kürt devleti' savaş nedeni. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-devleti-savas-nedeni-39243369>
- Erhan, Ç. (2010). *Türk Dış Politikasının Güncel Sorunları* (1.bs). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Erkmen, S. (2009). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Irak Ziyareti Işığında Türkiye-İrak İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 6-13.
- Erkmen, S. (2015). İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü. *Dergi Park*, 72(1), 171-196.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2003). "Ortadoğu'yla İlişkiler". B. Oran. (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001* kitabı içinde (s. 551-586). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gavin, B. and Lombaerde, P. De. (2005). Economic Theories of Regional Integration. In M. Farrell, B. Hettne & L.V. Langenhove (Eds.), *Global Politics of Regionalism- Theory and Practice* (pp. 69-82). London, UK: Pluto Press.
- Gönlübol, M. (1996). 1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi. M. Gönlübol (Der.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1915-1995)* kitabı içinde (s. 611-632). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözen, R. (2000). *Amerikan Kısılcığında Dış Politika, Körfez Savaşı-Turgut Özal ve Sonrası* (1.bs). Ankara: Liberte Yayınları.
- Güneş, H. (2012). Eksen ve Mezhep Tartışmaları Arasında Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler. *İktisat Dergisi*, 520(1), 1-13.
- Haas, E. B. (1964). *Beyond The Nation-state: Functionalism And International Organization* (1st ed.). California, USA: Stanford University Press.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000* (P. Demir, Çev.). İstanbul: Mart Matbaası.
- Katzenstein, Peter J. (2004). Regionalism and Asia. In S. Breslin, C. W. Hughes, N.Philips & B. Rosamond. (Eds.), *New Regionalisms in the Global Political Economy* (pp. 104-118.). London, UK: Routledge Press.
- Keohane, R. O. (2002). *Power and Governance in A Partially Globalized World*. 2nd edition. New York: Routledge.
- Keohane, R. O. and Nye, J. S. (1975). International Interdependence and Integration. *Handbook of Political Science*. Eds. Fred Greenstein and Nelson Poisby. Reading, set (8), California: Addison-Wesley, 1-45.
- Kurdistan Regional Government, (2012). Ministry of Planning, Regional Development Strategy for Kurdistan Region 2012-2016. Erişim adresi: <http://cabinet.gov.krd/p/p.aspx?l=12&p=224>
- Kurdistan Regional Government, (2014). MNR Announcement. Erişim adresi: <http://mnr.krg.org/index.php/en/pressreleases/379-krq-statement-on-oil-exports>
- Kutlay, N. (2011a). *21. Yüzyıla Girerken Kürtler* (2.bs). İstanbul: Peri Yayınları.
- Kutlay, N. (2011b). Economy as the 'Practical Hand' of 'New Turkish Foreign Policy': A Political Economy Explanation. *Insight Turkey*, 13(1), 67-88. Erişim adresi:

- <https://www.insightturkey.com/file/691/economy-as-the-practical-hand-of-new-turkish-foreign-policy-a-political-economy-explanation-winter-2011-vol13-no1>
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi* (N. N. Domaniç, Çev.). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Müderrişoğlu, O. (31 Ekim 2009). Barzani Demokratik Açılıma Destek Verdi. *Sabah*. Erişim adresi: http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/barzani_demokratik_acilima_destek_verdi. Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2019.
- Nacos, B. L. (2002). Mass-Mediated Terrorism: The Central Role of the Media in Terrorism and Counterterrorism. 2nd edition Lanham, Maryland USA: Rowman & Littlefield 135-144.
- Oktav, Ö. Z. (2010). Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-İrak-Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri. *Ortadoğu Etütleri*, 1(2), 53-74.
- Orhan, O. Z. (2014). *Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri* (1.bs). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Öniş, Z. (2011). Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Turkey*, 13(1), 47-65. Erişim adresi: <https://www.insightturkey.com/file/688/multiple-faces-of-the-new-turkish-foreign-policy-underlying-dynamics-and-a-critique-winter-2011-vol13-no1>
- Özcan, G. (2003). Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması. *Foreign Policy*, 25(1), 38-49.
- Özcan, G. (2009). Facing Its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in The Foreign Policy-Making Process. *New Perspectives on Turkey*, 40(1), 85-104. Erişim adresi: <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&hl=tr&cluster=11786361871737721810>
- Özdabak, M. (2010, 6 Haziran). Gel, Yap Paranı Alıp Git, *Milliyet*. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/gel-yap-parani-alip-git-1247263>
- Özdağ, Ü. (1999). *Türkiye IKB ve PKK: Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi* (1.bs). Ankara: ASAM Yayınları.
- Öznur, H. (2003). *Cağların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi* (1.bs). Ankara: Altinküre Yayınları.
- Pamir, N. (2004). Kafkasya'daki Enerji Kaynaklarının Arz Güvenliği ve Kafkasya Siyasetine Etkileri. *ATASE*, 34(1), 63-66.
- Pazarcı, H. (2007). *Uluslararası Hukuk* (5.bs). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası* (1.bs). İstanbul: Der Yayınları.
- Talabani, C. (2003, 20 Kasım). Talabani'den övgüler. *Radikal*. Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/yorum/talabaniden-ovguler-690756/>
- Tan, A. (2015). *Değişen Ortadoğu'da Kürtler* (1.bs). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Ticaret Bakanlığı (2020) Irak Ülke Profili. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5efddddd13b876a83c6f2fba/Irak%20%C3%9Clke%20Profili.pdf>
- Toprak, E. (2013). Entegrasyon Teorileri T. Arı ve E. Toprak (Ed.), Uluslararası İlişkiler Kuramları-II kitabı içinde (s. 2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Turgut, H. (1969). *Barzani Dosyası* (1.bs)., İstanbul: Asya Matbaası.
- Üstün, N. (2013). Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri ve Ekonomik Yansımaları. *Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi*, 1-12.
- Yaşlı, F. (2014). *AK Parti, Cemaat ve Sünni Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler* (1.bs). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. *Bilgi Dergisi*, 23(2), 9-34.
- Yıldız, H. (2004). *Büyük Oyun, Irak-Musul-Kerkük Üçgeni* (1.bs). İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Yıldız, T. (2013). *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı TBMM Genel Kurul Konuşması* (1.bs). Ankara: TBMM Yayınları.
- Zedalis, R. J. (2009). *The Legal Dimensions of Oil and Gas in Iraq*. 1st edition. Cambridge: Cambridge University Press.